MINDAUGAS STROCKIS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: klasikinė filologija, skaitmeninė filologija, lietuvių kalbos akcentologijos istorija.

DOI

Rita Miliūnaitė

KALBOS NORMOS IR JŲ SAVIREGULIACIJA INTERNETO BENDRUOMENĖJE

MONOGRAFIJA

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018, 512 p.

ISBN 978-609-411-219-5

Ritos Miliūnaitės monografija yra daugiau kaip dešimties metų tyrimų, stebint ir analizuojant lietuvių kalbos vartojimą internete, vaisius. Kas visą tą laiką taip pat stebėjo lietuvių kalbos vartojimą informacinėse technologijose (net jei ir ne tyrimo tikslais, o vien dėl asmeninio susidomėjimo), galėtų tai patvirtinti.

Trumpai apibendrinus, monografija skirta tokiam klausimui: esama tam tikros tendencijos teigti, kad elektroninės priemonės kenkiančios lietuvių kalbos taisyklingumui, rašybai, tradicijoms ir susijusiems aspektams; ar iš tiesų yra taip blogai? Ar informacinės technologijos nesukuria ir kokių nors teigiamų reiškinų? Monografijoje surinkta medžiaga įrodo, kad internete, net ir anoniminiuose komentaruose, veikia tam tikri kalbos savireguliacijos procesai: itin netaisyklinga kalba parašyti atsiliepimai (ir anoniminiai, ir pasirašyti) susilaukia neigiamo skaitytojų įvertinimo, atmetimo ir pašaipos, o kai kada labai taiklių ir kompetentingų pataisymų. Susidomėjimas kalbos klausimais ir jų svarstymas internete taip pat egzistuoja, ypač diskusijų, įvairių interneto grupių ir panašiomis formomis.

Ši įdomi monografijos medžiaga išdėstyta trimis dalimis. Pirmoji dalis yra artima tam, ką pavadintume klausimo istorija ir tyrimų apžvalga; antroji dalis daugiausia yra skirta pastarųjų metų viešiesiems pasisakymams ir diskusijoms

Lietuvoje apie vadinamąsias kalbos ideologijas, bet turi ir su klausimo istorija susijusios medžiagos; trečioji dalis yra autorės interneto kalbos stebėjimo ataskaita, skirta minėtam savireguliacijos reiškiniui, paprastai pasireiškiančiam vadinamosiomis replikomis (t. y. interneto komentatorių pastabomis dėl lietuvių kalbos netaisyklingumo).

Monografijoje išdėstyta istorinė ir teorinė klausimo apžvalga yra ilga ir išsami: pateikiamas teorinis (galima būtų pasakyti, enciklopedinio pobūdžio, su įvairiomis įdomiomis detalėmis) įvadas apie kalbų norminimą, standartizaciją, preskriptyvizmą ir deskriptyvizmą, bendrinės kalbos raidą, norminamąją kalbotyrą ir t. t., aiškinami subtilūs šių sąvokų skirtumai ir reikšmės atspalviai.

Antroji dalis apie kalbos ideologijas taip pat yra detalizuota ir išsami. Joje aptariami įvairūs klausimai: nuo bendrinių kalbų formavimosi iki mūsų dienomis Lietuvoje vykstančių kalbos liberalų ir normintojų ginčų ir kt. Jei kas nors teigtų, kad kai kurie ten minimi faktai yra vienadieniai ir kažin ar turintys išliekamąją vertę, būtų galima pagrįstai atsakyti, kad internete esantys duomenys nėra amžini, o toks jų surinkimas, sutvarkymas ir apžvalga savaime yra vertingas epochos dokumentas.

Pagrindine priežastimi, dėl kurios interneto kalba tolsta nuo XX a. knygose nusistovėjusių formų, autorė laiko vadinamąją destandardizaciją, o minėti savireguliacijos procesai laikomi destandardizacijos atoveiksmiu (14 p.). Tada natūraliai kyla poreikis paaiškinti, kas buvo toji kalbų standartizacija. Autorė teigia, kad kalbų standartizaciją sukūrė XVIII a. Europoje klestėjusios norminamosios pažiūros (20 p. ir kitur; kai kada jų pradžia laikomas ir XVI a., 185 p.). Recenzentas savo ruožtu galėtų pridurti, kad minėtas tų laikų pažiūras lėmė ir tas faktas, kad klasikinės kalbos (lotynų ir senovės graikų), tuo metu laikytos svarbiu dalyku, buvo gerokai standartizuotos; vis dėlto labiausiai šiuolaikines Europos kalbas standartizavo centralizuota švietimo sistema XIX a. imperijose. Pavyzdžiui, dar XVII a. buvo manoma, kad įvairios rašybos detalės, kurias dabar turėtų mokėti visi, yra labiau spaustuvės rinkėjo ar korektoriaus nei autoriaus reikalas¹; vėliau buvo nuspręsta jas dėstyti mokyklose, t. y. jos tapo privalomos visiems ir dabar nebeįsivaizduojama, kad galėtų būti kitaip².

¹ Pavyzdžiui, 1608 m. išleistame spaustuvės korektorių vadovėlyje matome, kad žodžių rašymas kartu ir skyrium ar didžiųjų raidžių vartojimas (vokiečių kalboje) yra spaustuvinininko reikalas (24–26 p.), o rankraščių autoriai raginami patys sudėti savo tekstuose diakritinius ženklus (lotynų kalboje), kad spaustuvinininkui būtų lengviau (33 p.). Šaltinis: Hornschuch Hieronymus 1608: *Ὁρθογραφία, Hoc est: Instructio operas typographicas correcturis* [...]. Lipsiae.

² Palyginkime, pavyzdžiui, vis atgimstančias diskusijas apie „taisyklingą“ lietuviško brūkšnio ilgį ar kabučio formą. Atsiradus kompiuteriams, kiekvienas rašantysis tapo tarsi pats savo spaustuvės rinkėjas, tad šios tipografinio pobūdžio diskusijos kartais pasiekia komiškas pedantizmo aukštumas,

Klausimo istorija monografijoje pradedama nuo naujųjų laikų; antikinės kalbos monografijoje neaptariamos, nors joms buvo būdingas nemažas standartizacijos laipsnis ir kiti šiuolaikinėms kalboms priskiriami požymiai (pavyzdžiui, monografijoje minimas terminas *koinē* kilo iš senosios graikų kalbos žodžio *κοινή*, o žodžio buvimas rodo ir reiškinių buvimą). Beje, antikinių kalbų standartizacija vyko kiek kitaip nei dabartinėse kalbose: dabartinių kalbos akademijų, komisijų ar tarybų atitikmens Antikoje nebuvo, bet standartizacijos procesai vyko per tuometinį švietimą; didžiausią įtaką darė klasikinių autorių kūriniai, kurių kalba buvo laikoma pavyzdine ir sektina. Antikinės kalbos Europoje buvo labai svarbios iki pat XIX a. ir tai veikė ir naujųjų kalbų standartizuotojų mąstymą. Sanskrito kalbos istorija irgi būtų suteikusi daug įdomios medžiagos tiems, kas domisi kalbų standartizacija (pats jo pavadinimas reiškia „išstobulintas“ ar „sutvarkytas“, o seniausias norminamasis sanskrito kalbos veikalas buvo sukurtas I tūkstantmečio pr. Kr. viduryje). Žinoma, šiuolaikinei lietuvių kalbai ir ypač jos vartojimui internete skirtoje monografijoje aptarti šiuos dalykus tikriausiai ir nebuvo būtina; vis dėlto klasikinės Antikos paveldo visai išvengti nepavyksta: 91 p. pripažįstama, kad „iš dviejų dėmenų susidedanti [t. y. realioji ir kodifikuotoji] kalbos normos samprata Europoje išsirutuliojo nuo Antikos laikų“.

Monografijos 75 ir 184–185 p. paminimos XVI ir XVII a. datos, kai buvo įkurtos kai kurių dabartinių Europos kalbų akademijos. Šių akademijų atitikmeniu Lietuvoje, *mutatis mutandis*, laikoma 1961 m. įkurta Lietuvių kalbos komisija (76 p.). Čia būtų galima pridurti, kad ir tarpukario laikais Lietuvoje egzistavo Terminologijos komisija (1921–1926), kurioje dirbo Prezidentas Antanas Smetona ir kiti žymūs asmenys; ši institucija monografijoje paminėta tik 76 p. 45 išnašoje; galbūt ją verta ir plačiau paminėti.

Dar kita vertus, net ir Danieliaus Kleino *Lietuvių kalbos gramatikos* (1653) pratarmėje išsiskaičius galima rasti nors ir lakoniškai išreikštą, bet iš esmės tokių pat kalbos standartizavimo idėjų, kuriomis vadovavosi ir to meto Vakarų Europos akademijų kūrėjai, pavyzdžiui: *Ergo. Excolamus unam aliquam Dialectum, quae communissima, omniumque optima esse censetur* („Taigi išstobulinkime kurią nors vieną tarmę, kuri visų yra laikoma bendriausia ir geriausia“). Vadinasi, ir lietuvių kalbos, ir kitų kalbų standartizavimo ištakos yra kiek senesnės, nei galėtų susidaryti įspūdis iš monografijoje paminėtų datų.

Deja, kaip visiems žinoma, mūsų laikais kalbininkai dažnai susilaukia pašaipos. Monografijoje tai paminima ir iš esmės pripažįstama, kad neigiamą požiūrį į kai kuriuos kalbininkų naujadarus ar kitus pasiūlymus, taip pat iš to kylantį

pavyzdžiui, ar išnašos numeris turi būti prieš kablelį ar po, ar kirčiuota raidė *i* turi po kirčio ženklu dar turėti ir tašką, ar ne.

kalbininkų pašiepimą galėjo sukelti pačių kalbininkų neapgalvoti sprendimai. Pačiame knygos viršelyje pavaizduotas garsusis „snygio“ atvejis. Jis aptariamas ir knygos tekste: „*Snygis* yra tiek žmonėms įsiėdęs, kad vos internete pasirodžius straipsniui su antraštėje paminėtu šiuo žodžiu, neabejotina, kad komentotojai neliks dėl jo nepareplikavę“ (394 p.). Nors visiškai tiesiai monografijos autorė to ir nepasako, bet matome, kaip iš pateiktos medžiagos ima ryškėti ir to žodžių karo priežastys, ir sprendimo būdai: net jei siūlomas naujadaras (šiuo atveju gal net ne naujadaras, bet daugelio suvokiamas kaip naujadaras) pagal visus formalius kalbos mokslo kriterijus atrodo tinkamas, bet daugumai kalbos vartotojų nepriimtinas, būtų išmintinga pasverti, ar verta jį primygtinai diegti, kad tos iniciatyvos padaryta žala (pasipiktinimas, pašaipa, sumenkęs „kalbainių“ autoritetas) neviršytų gaunamos naudos (formalaus darybinio taisyklingumo ar pan.). Nors, kaip minėta, tokia mintis tiesiogiai monografijoje nėra pasakyta, bet skaitant susidaro įspūdis, kad kai kada ji slypi tarp eilučių; ir tai yra puiku.

Taip pat verta paminėti, kad pašaipa nevykusiems kalbininkų sprendimams yra senesnis reiškinytis lietuvių kultūroje nei XXI a. pradžia. Pavyzdžiui, minėtai tarpukario Terminologijos komisijai priklausė Stasys Dabušis (1889–1974), galbūt pirmasis folklorinio „keistuolio kalbainio“ provaizdis, sukūręs neprigijusių naujadarų, kurie tapo „kalbainius“ pašėpiančios tautosakos dalimi. Nors monografijoje keletą kartų minimi šiuolaikiniai pašėpūs žodžiai „kalbainiai“, „kalbišiai“ ir kt. (ypač 228 p.), įdomu prisiminti, kad Smetonos laikų žodis, atitinkantis šiuolaikinį „kalbainį“, buvo „kalbataisys“ (228 p. 142 išnaša). Atrodo, kad ne tik meilė lietuvių kalbai (kai kada skaudi ir kupina barnių), bet ir pašaipa pernelyg priekabiam „kalbainiui“ ar „kalbataisiui“ yra senas lietuvių kultūros reiškinytis.

Vis dėlto, nors sarkazmo kalbininkų pasiūlymams būta ir Smetonos laikais, ir dabar, bendras visuomenės požiūris į kalbos taisyklingumą nėra toks neigiamas. Ši monografija tai įrodo įvairiais surinktais duomenimis. Kelios citatos: „Nors visuomenės susidomėjimas kalba neslūgsta, gal net priešingai – didėja“ (14 p.); „kalbos normos reguliuojamos pačių kalbos vartotojų „iš apačios“, o ne nuleidžiamos „iš viršaus“ (23 p.); „[interneto komentatoriai] kartais pranoksta profesionalius interneto žiniasklaidos straipsnių autorius savo kalbos jausmu ir gebėjimu pastebėti subtilius lietuvių kalbos raiškos priemonių niuansus“ (449 p.). Visi šie autorės teiginiai yra įtikinamai pagrįsti realių interneto komentarų citatomis. Tiesa, patys interneto replikuotojai kai kada, deja, sau patiems tokių reikalavimų netaiko ir, bardami nusižengėlių, patys pavartoja įvairių kalbos bjaurasčių (tarsi tai būtų koks nors kalbinis trenkimo kumščiu į stalą atitikmuo); tokių pavyzdžių monografijoje irgi rasime.

Galiausiai autorė daro išvadą, kad metams bėgant susidomėjimas lietuvių kalbos taisyklingumu internete nemažėja. Recenzentas iš savo stebėjimų gali tai

patvirtinti. Lietuvių kalboje slypi stiprios gyvybinės jėgos, veikia sveiki savireguliacijos procesai ir ši monografija tai įtikinamai parodo.

Taip pat monografijoje pripažįstama, kad kai kurių akivaizdžių blogybių, pavyzdžiui, diakritinių ženklų nenaudojimo, priežastys yra paprastos ir techninės: „Šveplasis“ raštas internete buvo įsigalėjęs ir dar tebegyvuoja dėl keleto priežasčių. Be diakritinių ženklų rašoma iš įpročio, įgyto dar tuo metu, kai elektroninės komunikacijos priemonės (mobilieji telefonai, elektroninis paštas ir pan.) negalėjo palaikyti lietuviškų rašto ženklų, o kai kurie tų priemonių (dažniau mobiliųjų telefonų) naudotojai iki šiol nesugeba jų prisitaikyti prie dabar jau sukurtų techninių galimybių“ (333 p.) Trumpai tariant, viskas prasidėjo dėl ankstyvųjų aparatų netobulumo, o vėliau tapo tarsi kultūriniu įpročiu. Dar būtų galima pridurti, kad toje studijoje, kurią kitados išgyveno nosinės ir kiti standartinės rašybos diakritiniai ženklai, dabar yra lietuvių kalbos kirčio ženklai: nors pamatinės techninės galimybės juos naudoti jau egzistuoja, bet patogių klaviatūrų ir kultūrinio įpročio nėra. Pavyzdžiui, monografijos 364 p. cituojami pavyzdžiai, kai kirčiai žymimi didžiosiomis raidėmis ir niekas tuo nesipiktina – nors surinkti priegaidžių ženklus jau iš principo įmanoma netgi telefonuose (tik nėra paplitusių patogių klaviatūrų ir, žinoma, įpročio ar kasdienio poreikio).

Tarp kitų taiklių įžvalgų monografijoje pripažįstama, kad terminas *kalbos kultūra* yra iš esmės Rytų bloko kūrinys (34 p.), kurį labai sunku išversti į Vakarų Europos kalbas (tai žino visi, kas kada nors vertė į anglų kalbą diplomo priedus, kol jie dar nebuvo verčiami centralizuotai). Dėl to labai sveikintinas monografijos autorės pasirinkimas vartoti *norminamosios kalbotyros* terminą.

Monografija yra išsami, pagrįsta ir vertinga; joje slypi ir kruopštus dešimties metų tyrimas, ir taiklios įžvalgos, ir vertingas epochos dokumentas, o svarbiausia – joje atskleidžiamos pagrįstos išvados: „Ar, visiškai objektyviai žiūrint, kalbinės interneto replikos turi kokią nors prasmę ir praktinę naudą? Manytina, taip. Interneto bendruomenės poveikį žiniasklaidos darbo kokybei pripažįsta ir patys žiniasklaidininkai“ (438 p.).

Taigi, kaip spręsti šį lietuvių kalbos taisyklingo vartojimo klausimą ir internete, ir gyvenime? Išmintingos įžvalgos slypi pačioje monografijoje; galbūt jas buvo galima netgi labiau akcentuoti. Pažvelkime į šias citatas: „Anglakalbiame elektroniniame diskurse dažniausiai tie, kuriems anglų kalba nėra gimtoji, **vanoja save dėl netaisyklingo jos vartojimo**, nes ši interneto *lingua franca* globaliuoju mastu **laikoma kultūrinio kapitalo forma**“ (127 p., paryškinta cituojant). „David’as Crystal’as [žymus britų lingvistas] stebisi, kad **anglų kalbos vadovėliai iki šiol labai perkami**, ir žmonėms rūpi tie patys dalykai, kurie rūpėjo prieš 250 metų“ (183 p., paryškinta cituojant).

Šitaip atsiskleidžia, kad labiausiai lietuvių kalbos taisyklingumas suklestės tada, kai jis taps „kultūrinio kapitalo forma“. Monografijoje surinkti duomenys

rodo, kad palaipsniui jis toks ir tampa, nors ir kartais sukrečiamas liberalų ir normintojų ginčų ar pašapių komentarų apie kai kuriuos kalbainių pasiūlymus. Galbūt šiuolaikiniai kalbainiai (o šios recenzijos autorius pats yra vienas iš jų, buvęs VLKK narys), kaip ir jų pirmtakai smetoniškieji kalbataisiai, retkarčiais užmiršta pažvelgti į save iš šalies. Vis dėlto truputis autoironijos, šiek tiek saikingumo ir atlaidumo, šiek tiek daugiau išminties atskirti svarbius dalykus nuo nesvarbių, mažiau pabarimų ir daugiau įdomių paaiškinimų galiausiai viską sutvarkys. Išmintingai veikiant, ramiai, bet ryžtingai šalinant techninius trūkumus nerangiose klaviatūrose ir kartais pristabdant kokią nors neapgalvotą *snygį*, viskas bus gerai ir lietuvių kalbos vadovėliai bus labai perkami dar daug šimtmečių. Tai mums įtikinamai parodo puiki Ritos Miliūnaitės monografija.

Įteikta 2019 m. gegužės 26 d.

MINDAUGAS STROCKIS

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01131 Vilnius, Lietuva

strockis@gmail.com